

vése, Csurka István: *Döglött aknák*, Illyés Gyula: *A különcc*, Örkény István – Nemeskürty István: *Rekviem egy hadseregért*, Weöres Sándor: *A kétféjú fenésvad*, Szabó Magda: *Az a szép fényes nap...*

A kor színházirányításának jelszavai: „engedélyezés a rendezői koncepció bekérésével”, „eltanácsolt”, „utólagos helytelenítés”, „visszavont”, „engedélyezés felügyelettel”, „egy stúdióbemutatóra redukált”, „tiltás”. Áruklódó kifejezések: így működött a színházirányítás a szocialista demokráciában! Néhányan ebbe belehaltak. Sokan tudomásul vették, eltört a gerincük. Így vagy úgy nagyon sokan próbálkoztak úgyesen túlélni a kort, amelyben élniük, élnünk adatott.

Vaskos dokumentumgyűjteményt lapozgatok, hol itt, hol ott beleolvasok. Sok száz szereplő: színészek, rendezők, kritikusok, írók... Kortársaim: barátaim, ismerőseim, ellenségeim...

A színházban, a színházért élő Ruttkai Éva, Paál István, Áts János – halott barátaimra gondolok. Ők már nem ismerhetik meg az életükben *titkosított jelenidejüket*.

Öregember vagyok: éltem és emlékezem. A nálam jóval fiatalabbak – ez a dolguk – kíváncsiak: *kutatják a múlt időt*.

Amire emlékszem: leírom.

Ring Orsolya és Imre Zoltán papírtengerekben bűvárkodva, a jövő számára dokumentumkötetekbe rendszerezve mentik meg a múlt törmelékeit. *Szigorúan titkos – Dokumentumok a Kádár-kori színházirányítás történetéhez, 1970–1982*. Múltunkról mesélő, időt álló kézikönyv – aki kézbe veszi és elolvassa, azt ezek a 2018-ban nyilvánosságra került szigorúan titkos iratok szembesítik a keserű ténnyel: valamennyiünknek, akik akkor éltünk, volt, lehetett *titkosított jelenideje*.

BOZÓK FERENC

Fecskék és magyar költők

A fecskék, ezek a kis fekete szmokingos, fehér inges fürge muzsikuskok végigcsivitelik és röpdösik az egész magyar nyelven írott lírát szinte a kezdetektől, Balassitól napjainkig. Balassinak kedvelt napszakja volt a hajnal és a reggel, hisz „hajnalban szépülnek fák, virágok, füvek”, és lenyűgözte a fecskedal: „Mikor hallom az fecskéknek reggel éneklését / Felindítom ottan azzal szívemnek szerelmét.” A fecske a népi emlékezetben bizonyos virágokhoz hasonlóan (hóvirág, ibolya) a megújulás, a tavasz hírnöke. Ezt képi meg Móra Ferenc a *Fecskéhívogató* című versében: „Villásfarkú fecskemadár / jaj de régen várunk! / Kis ibolya, szép hóvirág / kinyílt már nálunk!” Erre utal az is, hogy „első fecskének” nevezzük azt, aki valahová a többieknél korábban érkezik meg. Virág Benedek Phaedrus nyomán írott, *Fecske és veréb* című versében a fészekhágyó és vándorszívű fecskék, valamint a rabló, áttelelő, fészket elfoglaló verebek jól ismert örök harcát írja meg. A versben a fecskék mellett a verebeknek is megvannak a maguk érvei, erényei. Az eresz (és a ház) gazdája azt veti a fecskék szemére, hogy elhagyva hazájukat és otthonukat, az ádáz telet itthon hősiesen viselni kénytelen aszketikus, egyszerű, puritán, szürke verebek megérdemlik a gazdátlanlanná vált ereszalja-fészkeket. Így válhat a

szürke kis veréb a mostoha körülmények közötti helytállás, az itthon maradás jelképévé, a fecske pedig a honfiúi hűtlenség madarává. Kányádi Sándor a *Madármarasztaló* című versében elszoromodik a költőzni készülő, szedelőzködő madarak látványától, *Zsörtőlődő* című versében pedig az áttelelő verebek a „nyaraló” fecskéket irigylik, és a nyarat várják. „Veréb! Elment az eszed? / A hóésés betemet” – írja Nemes Nagy Ágnes a *Hóésésben* című versében. A ma már teljesen elfeledett Dienes Lajos (1816–1874) szintén a „hazafiatlanságot” veti a fecskék szemére: „Frakkos farka ollyast mutat / Mintha az lenne jelleme / Hogy nincsen honfi szelleme / Honához mégis mostoha / Nem volt hű gyermeke soha” (*A fecske*).

Madách Imre *A fecskéről* című versében viszont nem a fecske hűtlen a házhoz, hanem a ház korábbi ember gazdája: „Fű nő küszöbén, beroskadt fedelére / A galamb nem ül már, kerte dudvát terem; / Minden elkerüli az átkozott házat, / Minden odahagyja, csak a kis fecske nem.” A fecskék elvándorolnak kedvezőbb éghajlatot és körülményeket keresve, de „fel-feldobott kőként” újra hazatalálnak, a hazai eresz alá. Benedek Elek vendégszerető házigazdaként boldog szívvel invitálja háza eresze alá a messziről érkezett kis tollas jövevényeket két

közkedvelt versében is (*Jőnek a fecskék; Megjöttek a fecskék*). Móra Ferenc szintén írt verset *Megjöttek a fecskék* címmel, hasonló tartalommal. A népi hagyományban az eresz alá fészket rakó fecske áldást hoz a ház lakóira. Benedek Elek „Isten madarait” köszönti kedvenc kis zarándokszívű madaraiban. Szabó Lőrinc „isteni vendégnek” nevezi a fecskét közismert, közkedvelt, *Ficseri-füst*i című versében. Közismert, hogy Tompa Mihály igen kedvelte a madaras allegóriákat és metaforákat. A *Két madár* című versében a fecske a tovaröppenő ifjúkor allegóriája. Egy másik versében, a *Fecske, gólya* című költeményben a fecskék „sziszifuszi” vándorlására csodálkozik rá. A költöző madárkák messzi tájról, viszontagságos úton, megtizedelővé érnek ide, az ereszünk alá, egy rövid nyáridőt itt töltenek szorgos fészkepítő munkával, hadakozva fészekrabló verebekkel, foglalatoskodva gondos fiókaneveléssel, aztán irány vissza: „S a kicsinyek hogy kiszálltak, / Vége lőn az enyhe nyárnak: / S míg a haraszt meg nem csördül / Utra keltek seregestül / No biz ezért fecske, gólya! / Ide se jöttetek volna!”

Amíg Tompa allegóriája egy küzdelmes élet értelmére kérdez, addig Dsida Jenő *Egy fecske átsuhan* című versében az emberi élet rövidségére csodálkozik rá: „Egy búcsuzó fecske átsuhan / házunk füstje fölött. / Csak ennyi volt.” Reményik Sándor *Fecske a víz tükrén* című versében az élet köznapi gondjai közt fel nem emésztődő, azok fölött magasan szárnyaló lélek párhuzamát találja meg a fecske-allegóriában. Az emberi lélek akkor tud tiszta lenni, ha elemelkedik a fecskéhez hasonlóan, a tó vizét (a köznapi kötelességeket, gondokat) csupán szárnyával legyinti, és onnan csak pár csepp csillogó csöppet (a lélek számára értékes tartalmakat) visz magával a végtelen magasba. Ezt a tavat szárnyával érintő fecskéképet Arany János is megtalálja a *Dalás idők* hatodik énekében: „Elsuhan, átsuhan mint a fecske szárnya / Mely a tavat éri.” Miként Baudelaire szimbolista madara (*Az albatrosz*), aki a levegő hercege, ám a földön járva megbotlik két óriási szárnyában, ha esetlenül lépeget. Fenn, a tágas azúrban boldog és szabad, idelenn kikacagják, esetlennek, életképtelennek csúfolják. Gondolhatunk Váci Mihály *Szeliden, mint a szél* című versére is, ahol szép suhanásban, szinte mozdulatlan szárnyal, sebezhetetlenül repül át a tiszta lélek a világon, a földi létezésen, ahol fény éri, de sár nem. Az említett, Aranyéhoz és Reményikéhez hasonló, tó vizébe belecsapó fecske képe Tóth Árpádnál is megjelenik, a *Lomha gályán*-ban: „Úgy ér, mint tó fölött ha fecske / Csap tova, s lány gyürü kél a vízen.” Petőfi, a sokat csavargó, „széltalpú költő” (ezt a jelzőt Verlaine mondta Rimbaud-ról) a fecskék vándorló hajlamát irigyli az

Oh, mi szép című versében. A költemény elején felidézi régi, bohém, fiatalos csavargó és vándorszínész kedvét, a vers utolsó strófájában azonban már a fészekrakás, családi megállapodás otthonos beérkezését, biztonságát dicséri és igényli.

Közismert, gyakran idézett közmondásunk az „egy fecske nem csinál nyarat”, amely óvatosságra int: valamire vonatkozó legelső jelenségek még nem biztos, hogy beteljesedést és kibontakozást eredményeznek. Nem biztos, hogy a legelső fecskét követi a többi is, késhet a szép, jó, boldog idő. Ez a mondás egy Aesopus-meséből eredeztethető, amelyben egy ifjú meglátja az első fecskét, ebből a szép, meleg tavaszra következtet, és elhamarkodottan eladja a kabátját. Azonban ismét hideg napok jöttek, és meggondolatlansága miatt a tavasz-hírnöknek értelmezett fecskét hibáztatja. Létezik egy német közmondás: „Er muss viel Schwalben sehen, bis er glaubt, dass es Frühling sei.” (Sok fecskét kell látnia, míg elhiszi, hogy itt a tavasz.) Görögországban egyébiránt mindmáig él egy fecskéköszöntő ünnep, amelyet március 1-jén ünnepelnek. Ilyenkor utcai felvonulást tartanak és a gyerekek fecskékről szóló dalocskákat énekelgetnek. Reményik egy másik versében (*Egy sír nem temető*) így fogalmaz: „Egy fecske nem tavasz, / Egy fűszál nem mező.” Rimay János *Más lelki vigasztalás* című költeményében a megérkező fecskék szintén a meleg, jó idő ígéretét hozzák. Gazdag Erzsébet *Fecskénóta* című, óvodásoknak szánt versében szintén a tavasz köszöntésén van a hangsúly. Vajda Jánosnak *A fecskék* című versében a vándor fecskékről, akik a tél ellenségei, a rabság tagadása, a honszeretet és a honvágy jut eszébe.

Fontos a fecskével kapcsolatban a szabadság asszociációja. A fecskét a szabadság madarainak is nevezik, mert nem lehet őket rabságban tartani. Ha befogják őket, nem szaporodnak tovább. A héber nyelvben is szabadságot jelent a *fecske* szó (*deror*). Gyulai Pál *Honvágy* című versében ugyanebben a vonatkozásban jelennek meg a fecskék. Juhász Gyulának is az otthon és a hazaszeretet jut eszébe a fecskékről *A tápai Krisztusban*: „a nyárfa is magyar, a fecske is”. Szabó Lőrinc a már említett *Ficseri-füst*i-ben egyéb tartalmak mellett szintén asszociál a hazaszeretetre is: „mi csalt ide tavalyi / tanyádra, ficseri, / villafarkú dalrópke vándor, / a nagy vizek és hegyek felett / Magyarországra Afrikából: / micsoda hűség, mily szeretet?” Kisfaludy Sándor *A kesergő szerelem* nyolcadik énekének 76. dalában a fecskék elköltözése szimultán idézi a nyár végét, a lombhullató őszt, a szerelem és ifjúság múlását. Kányádi Sándor szintén a közelgő őszt és búcsúzkodás hangján idézi fel a fecskéket a *Valami készül*

című versében. Juhász Gyula *A távozóban* az ifjúságtól távozást vonja párhuzamba a távozó fecskerajjal: „A tűnő ifjúsággal messze mennek / Az örömek és búcsút énekelnek, / Mint ősszel a fecskék, a költözők.” Kosztolányi Dezső *A délután* című versében szintén nem a fecskék érkezésére, hanem szomorú távozásukra, az ifjúság, a nyár végességére, az ősz és elmúlás rezignált közelségére figyelmeztet. Pilinszky János *A madár és a leány* című verses meséjében a költöző kismadár hívogatja a kislányt, de ő nem mehet vele, mert kicsi a háza.

Különös a fecskék „színeváltozása” is a magyar lírában. Dsida Jenő acélkékeknek nevezi a fecskéket a *Szomorú tévedés* című költeményben, Nemes Nagy Ágnes „lila fecskéről” ír közismert gyermekversében, ugyanakkor kínálkozik kis pingvineknek vagy szmokingos zenészeknek látni őket fekete-fehér színük miatt. Ami a fecskék alakját illeti, gyakori a villa-alakzat megképzése, például a már idézett Móra-versben. Tompa Mihály viszont a suhanó fecskéket nyílvesszőknek látja *A két íjász* című költeményben. Simon István az *Asszuán fecskéi* című versében „ruhaszárító-csipeszeknek” látja a fecskéket. Juhász Ferenc *Fecske* című versében „a tintakék égbe / mint suszterszögecske / fúródik a kemény / magasba a fecske”, majd ugyanebben a versben jégesőszemecskének, búzaszemecskének látja, látatja kis szárnyas, tavasszal és nyáron házaink közelében vendégeskedő, emberközelségben röpdőső barátainkat.

A füstí fecskének jól ismerjük fecsegő-csacsogó-csivitelő hangját. Hívóhangja talán leginkább „tszvit-tszvit-tszvit”-nek hangzik, veszélyt észlelve leginkább sírós, kétségbeesett „tszink-tszink-tszink” hangsort hallat. Természetesen a fecskék jellegzetes hangja is ihlető forrása a mindenkori magyar lírának: Balassi a már idézett vers-

ben egyszerűen éneklésnek nevezi a fecskedalt. Arany János így fogalmaz Arisztophanész-fordításában: „Cseveg a fészket ujitó tavaszi fecskemadár.” Dsida Jenő Ernst Toller *Fecskék könyve* című versének műfordításában ilyen fecskehangot hallat: „cirici-cirici-cirici-urr”. Szabó Lőrinc a „ficseri” hangutánzó szót használja a fentebb már említett versében. Kosztolányi Dezső Juan Ramón Jiménez spanyol költő *Kikelet* című versének fordítását így kezdi: „Csicsereg a fecske a hajnali tájon.” Juhász Gyulánál pedig – Richard Dehmel német költő *A munkás* című versének fordításában – szintén „fecskesereg csicsereg.” Reményik Sándor *Ének anyámhoz* című versében szintén „A fecske megérkezett csicseregve”. Radnóti Miklós így ír: „fejünk felett surrog és csivog a fecskéfészektől sötét ereszt” (*Himnusz a békéről*). Simon István *Asszuán fecskéi* című versében csivog a fecske. Hajnal Gábornak is van *Fecske csivog* című verse. Juhász Ferenc közismert és egykor ünnepeken sokat szavalt *Nagy-mama* című versében szintén „csivognak” a fecskék, és hosszan sorolhatnám a példákat.

Végezetül megállapítható, hogy a fecskékhez kötődő költői képek és tartalmak a századok során keveset változtak, noha valamelyest modernebbek, merészebbek lettek. Példa rá Juhász Ferenc már említett „suszterszögecske” vagy Simon István „ruhacsipesz” képe. A fecskék érkezésének (kezdet, tavasz, új remény) és távozásának (nyárbúcsúztatás, lemondás, elmúlás) jelentései folyamatosan jelen vannak költészetünkben. A fecskék mint a hazaszeretet és a honvágy, vagy épp ellenkezőleg, a hazához való hűtlenség, a hazafiatlanság Phaedrus óta mindig visszatérő allegóriáiként azonban érthetően főként a romantika, a nemzeti öntudatra ébredés korszakában erősödtek fel, jelentek meg nagyobb számban a magyar lírában.

KORDA ESZTER

Koszorúzás Ottlik születésnapja alkalmából

Hölgyeim és Uraim, kedves társaim Ottlikban! Engem ért a megtisztelő feladat, hogy szóljak néhány szót Ottlik 107. születésnapja alkalmából ezen a május kilencedikei napon, koszorút helyezvén el volt lakóházán a Fehérvári (ma Bartók Béla) út 15/B alatt. A Kortárs folyóirat, Thimár Attila elkötelezett-

ségének köszönhetően 2013 óta minden évben megemlékezik a kiváló íróról. Mi, akik itt vagyunk, részt veszünk ezen az eseményen, fontosnak tartjuk Ottlik prózáját, valamilyen formában foglalkozunk vele, tanítjuk, tanuljuk, mormoljuk, folyton eszünkbe jut más szövegek kapcsán, akárhol va-

